

Оксана Петрів, кандидат філософських наук, доцент

кафедри культурології та українознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕФЛЕКСІЇ В. ВИННИЧЕНКА

У статті розглянуто осмислення В. Винниченком сутності людського буття. Мислитель визначає людське буття як існування, яке передує сутності і творить сутність буття шляхом від розуміння себе через пізнання себе до вибору себе в собі самому. Творчість В. Винниченка виявляє ідеал екзистенційної людини – людини в сутності свого існування, умовою якого є чесність з собою, самозаглиблення та самопізнання.

Постановка проблеми. У культурній традиції нашого народу саме філософія виступала тим типом духовної діяльності, де з'ясовувалися межі людського життя, давалися відповіді на питання, що становлять сенс буття людини. Проблеми життя і смерті, свободи, необхідності, щастя, визначення сутності людини й міри її можливостей, здійснення людиною своєї мети у цьому світі, тобто питання, що визначають зміст духовного життя людини, народу, нації, – ось коло філософських проблем, які, втілені у творчості діячів культури минулого і сьогодення, стають предметом історико-філософського дослідження. Українські любомудри у різні епохи української історії переймалися проблемою самотності людини, специфічності її буття, визначення її ролі і місця в навколишньому світі, прагненням зрозуміти не лише її власну природу, а й сенс навколишнього світу. Серед персоналій української філософсько-літературної традиції чільне місце у своєму часі і просторі займає Володимир Винниченко.

В. Винниченко досліджував проблему сутності людини, її призначення у світі, можливості досягнення людиною щастя у звичайному житті, спираючись на особистий життєвий досвід, розшукуючи сенс власного життя. Колізії власного життя допомагали В. Винниченкові змістовно наповнювати свої твори.

Аналіз останніх досліджень. До осмислення спадщини В. Винниченка зверталися Г. Костюк, С. Погорілий [13], М. Попович, В. Панченко, Г. Сиваченко, Л. Мороз, М. Жулинський, Г. Сиваченко [16]. Г. Костюк та С. Погорілий досліджували біографію В. Винниченка, вивчали архівні матеріали письменника, що дало важливий фактологічний матеріал, дозволило виявити чинники філософської рефлексії мислителя. С. Погорілий засвідчує, що “за словами Винниченка, йому віддавна хотілося схопити весь потік життя,

пізнати його закони. Не знайшовши в політиці та громадській діяльності відповіді на свої питання, він присвятив себе глибокому вивченню філософії, моралі, філософії релігії, етики, естетики та психології” [13, 178].

Г. Сиваченко у монографії [16] дослідила творчу спадщину В. Винниченка доби еміграції, її гострі актуальні ідеї, нові постановки проблем моралі та етики, а також процес формування нового художнього мислення В. Винниченка, яке відповідало пошукам європейської культури першої половини ХХ ст. У загальній проблемі осмислення творчої спадщини В. Винниченка недостатньо дослідженим є світоглядно-філософський зміст його творів, рефлексія письменника над проблемою існування людини.

Мета статті – дослідження проблеми сутності людського буття у літературно-філософській спадщині Володимира Винниченка.

Виклад основного матеріалу. У багатогранній творчості Володимира Винниченка проблема людини посідає чільне місце, а тому основним персонажем творів письменника-філософа є Людина в конкретизації часо-просторових характеристик її буття; еволюція філософських ідей мислителя тісно пов'язана з громадсько-політичною та літературною діяльністю. Слід зазначити, що, визначаючи екзистенціальні людського існування, В. Винниченко не користується термінологією, яка усталася у філософії значно пізніше, український письменник-філософ використовує свій тезаурус екзистенційного спрямування. Так, у щоденниковому записі зустрічаємо опис відчуття тривоги: “Коли ж є хоч маленька різниця між індивідами, то є й різниця інтересів... майже кожне благо одного є вже обмеження блага другого. Роблячи приємне одному, ніколи не можна мати гарантії, що цим не робиш зла другому” [3, 388]. Ніби продовженням сказаного є слова Сартра:

ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕФЛЕКСІЇ В. ВИННИЧЕНКА

“Екзистенціаліст охоче проголосить – що людина – це тривога. А це означає, що людина, яка на що-небудь зважається та усвідомлює, що обирає не тільки своє власне буття, але й те, що вона ще й законодавець, який обирає одночасно з собою і все людство, не може уникнути почуття повної та глибокої відповідальності” [14, 325]. Філософська рефлексія В. Винниченка відображена у його творах, а також у щоденникових записах. У одному з них читаємо ніби розгорнуту аргументацію такого екзистенціалу, як “закинутість”, який обґрунтовує Сартр. Порівняємо: у Сартра: “...людина приречена бути вільною. Приречена, тому що колись, закинута у світ, вона відповідає за все, що робить...” [14, 327]; у Винниченка: “Життя – це є роман... Кожний новий день є нова сторінка цієї величезної книги. Жити варто, може, хоч би для того самого, щоб знати, що буде далі, які події, які інтриги, які несподіванки... А коли сам береш участь як одна з дієвих осіб цього твору, то тим паче хочеться знати, яку роль маєш зіграти далі...” [7, 83].

Перш ніж проаналізувати екзистенціалістичні винниченківської морально-етичної концепції, слід зазначити, що задовго до Винниченка і Сартра, відповідно, в українській і європейській інтелектуальній традиції, Сковорода і К’єркегор розглянули феномен пізнання і вибору людиною себе у собі і у світі. У праці “Наркіс. Розмова про те: пізнай себе” Сковорода визначає умови, наслідки екзистенційного процесу пізнання людиною себе: “Коли хтось де прозрів у водах своєї тліні красу свою, той не в якусь зовнішність, не у тління свого воду, але в самого себе і в саму свою суть залюбиться... Наркіс мій справді палиться, розпалюючись вугіллям любові, ревнуючи рветься, мечеться й мучиться, ласкаво дбає, печеться і мовить усіма мовами, але не про багато що, не про порожнє що, але о собі, про себе і в себе. Нарешті... перетворюється у джерело... У що хто залюбився, в те перетворився. Кожен є тим, чиє серце у ньому. Кожен є тим, де серцем сам” [17, т.1, 151 – 152]. У К’єркегора знаходимо поєднання пізнання і вибору людиною самого-себе-у-собі-самому у словах: “Пізнання себе самого може, однак, бути метою лише в тому випадку, якщо воно ж є і висхідним пунктом. Етичне пізнання себе самого... (це) вільне розмірковування над самим собою, самоаналіз, який є результатом вільної внутрішньої діяльності людини. Тому я навмисно вжив вислів “вибрати себе самого” замість “пізнати себе самого”... Пізнавши себе самого і вибравши себе самого, індивідум може приступити до втілення в собі свого ідеального “Я”...” [10, 337 – 338]. Розвиваючи вчення про вибір, Сартр визначає екзистенційний психоаналіз

як “метод, що в суворо об’єктивній формі має висвітлювати суб’єктивний вибір, яким кожна особа робить себе особою, тобто повідомляє собі самому те, чим вона є” [15, 779], як те, що “розкриє людині реальну мету її пошуків, що є буттям як синтетичне поєднання в-собі з для-себе...” [15, 845]. Слід зазначити, що Сартр розмежовує “пізнання” і “свідомість”, надаючи пріоритетності свідомості перед пізнанням, оскільки, “відмовляючись від примату пізнання, ми відкрили буття того, хто пізнає, і зустріли абсолютне, яке раціоналісти XVII століття визначили і логічно заснували як об’єкт пізнання... йдеться про абсолютне екзистенції, а не пізнання...” [15, 22]. У зв’язку з цим Сартр обґрунтовує необхідність використання екзистенційного психоаналізу для того, щоб уміти розшифрувати моделі поведінки, потяги і схильності людини, яка є тотальністю і яка у своєму-бутті-для-іншого зможе пізнати те, що розуміє. Причому для людської реальності немає різниці між існуванням і самовибором, а тому остаточною межею екзистенційного дослідження має бути вибір. Дослідник повинен нагадувати собі, що його об’єкт – не дане, заховане в сутінках неусвідомленого, а вільна усвідомлена рішучість, яка навіть не перебуває у свідомості, але єдина з цією самою свідомістю. Екзистенційний психоаналіз, за Сартром, дозволяє людській-реальності, пізнавши те, чим вона є, усвідомити себе такою, яка вона є: “Це метод, що в суворо об’єктивній формі має висвітлювати суб’єктивний вибір, яким кожна особа робить себе особою, тобто повідомляє самій собі те, чим вона є. Оскільки цей метод шукає вибору буття, а водночас і буття, він... має спрямовуватись на розуміння буття... знаходити буття і спосіб буття перед лицем цього буття” [15, 779]. Як бачимо, Сартр, К’єркегор, Сковорода вимальовують структуру людського буття: існування, яке передує сутності і яке творить сутність буття шляхом від розуміння себе через пізнання себе до вибору себе в собі самому, що дає екзистенційним філософам підстави визначати людське існування як екзистенцію – людину в сутності свого існування. У термінології Сковороди – це “прозріння” – “залюблення” – “перетворення”; у К’єркегора – “пізнавши” – “вибравши” – “втілити”; у Сартра – “пізнати те, що розуміє” – “вибрати”.

Вважаємо, що перспективним у цьому буде дослідження філософсько-антропологічного феномену морально-етичного вчення В. Винниченка – “чесність з собою”, введення його змісту у структуру людського буття в інтерпретації Сковороди – К’єркегора – Сартра. В окремих із щоденникових записів В. Винниченка спостерігає-

ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕФЛЕКСІЇ В. ВИННИЧЕНКА

мо вияв його філософської рефлексії: “Пізнати самого себе – це, властиво, пізнати свою підсвідомість, взяти з нею тісний зв’язок.” [6, 69]; “...Ми є те, що ми про себе думаємо...” [5, 65]; “Щоб знайти що-небудь, треба шукати. Без хотіння шукання не може бути справжнього шукання. Інтелектуальної свідомості, т.зв. переконань не досить для шукання. Вони тільки обсерваційний момент. Для дії потрібне прагнення” [5, 67]. Як бачимо, Винниченко не визнає заданості кимось чогось у людському бутті, а лише що миттєве існування – життя гідне уваги та прагнення пізнати його та себе в ньому. Для Винниченка, як і для Сартра, “пізнати” значить “зрозуміти” (“пізнати свою підсвідомість”), а “бути” – це “діяти”, чому передує “хотіння шукання”. Винниченківська теза про “дію”, для якої “потрібне прагнення”, що зніме для людини усвідомлення браку буття, ставить питання про єдність, сартрівською термінологією, “для-себе” (свідомості) і “в-собі” (буття), що в кінцевому результаті приведе до вибору, до “чесності з собою”. Винниченківський постулат “чесності з собою” – це визнання абсолютного екзистенції, її свободи, не детермінованості зовнішніми чинниками, а укоріненість у “внутрішній людині”. Сартр же переконаний, що “дію, фактично, слід розглядати одночасно на площині для-себе і на площині в-собі, бо ж ідеться про проєкт, що має іманентне походження й визначає зміну в бутті трансцендента” [15, 843]. Мовою Винниченка це звучить так: живи – май власні думки, роби власні висновки – узгодь ці думки, висновки з почуттями, або навпаки: почуття з думками – завжди будь вільним, цілісним – дивись і дій по-новому, у відповідності собі – новому і цілісному [2, 40 – 43].

Сартра і Винниченка єднає те, що трагічний досвід Другої світової війни пов’язується у їхньому вченні з руйнацією духовної природи людини: у Сартра це вчення про неґацію, а у Винниченка – про дискордизм. За Сартром, “людина – це єдина істота, завдяки якій може бути здійснене руйнування” [15, 45], однак “для того, щоб руйнування існувало, потрібен щонайперше зв’язок людини з буттям – тобто трансценденція...” [15, 46], а тому “існує транс феноменальність небуття, так само як і буття” [15, 47]. Сартрівська теза про те, що “саме через людину крихкість приходить у буття...” [15, 46], у Винниченка знаходить продовження у роздумах про планетарну катастрофу: “...як тільки в якійсь країні робиться якийсь струс, так він моментально відбивається в інших частинах планети... збройна динамітна революція – це війна, світова планетарна війна... це загибель усіх нас. Переможців у цій війні не буде, бу-

дуть самі переможені...” [1, 58 – 59]. Основними пересторогами, які дає Винниченко для уникнення дискордизму і досягнення щастя, – це “...будь погоджений з іншими..., будь суцільним..., будь чесним з собою..., будь погодженим в слові і ділі..., будь послідовним до кінця...” [12, 279–280]. Винниченко, висловлюючись категоріями сартрівського “Буття і ніщо”, окреслює коло “нестачі”, якої “бракує” “людино-реальності”, як “для-себе” (свідомості), “певного збігу із самою собою” “...кожному окремому для-себе... бракує певної окремишньої та конкретної реальності, синтетична асиміляція якої трансформувала б його у себе. Йому бракує... для... Таким чином, нестача з’являється в процесі трансценденції і визначається поверненням до існуючого, виходячи з того, чого не вистачає. Визначене таким чином відсутнє є трансцендентним стосовно існуючого та доповнювальним...” [15, 161]. Як бачимо, категоріальні конструкції у Винниченка і у Сартра є різними, однак у обох мислителів йдеться про відношення між свідомістю та самосвідомістю, причому “для-себе-буття” (у Винниченка – “будь”) постає як самосвідомість недостатності “в-собі-буття”.

Звернемося до частини III книги Сартра “Буття і ніщо” – “Буття-для-іншого”, в якому автор ставить “два важливі запитання: передусім, про існування іншого, і згодом, про мій буттєвий зв’язок із буттям іншого” [15, 327]. Як зазначає Б.Головков, розглядаючи “іншого” як феномен, який іще не досліджений у філософії, Сартр зважується описати його. У найзагальнішому визначенні “інший” являється перед очима духовного бачення. Тлом відношення до “іншого”, за Сартром, є суб’єктивність особистості. Це відношення розглядається як тотальність людської екзистенції, яка сповнена драматичної боротьби: “Що справедливе щодо мене, справедливе і стосовно другого, другий намагається вивільнитися з моїх власних лабет; поки я намагаюсь підкорити собі другого, другий намагається підкорити мене. Справа зовсім не в якихось односторонніх відносинах з деяким об’єктом-в-собі, а у взаємних і рухливих відносинах” [9, 126 – 127]. “Інший” постає у роздумах Винниченка про антиномічну цілісність людського існування, людський вимір добра і зла: “Бажання іншим зла на світі немає, є тільки бажання собі добра, з якого неодмінно виходить іншим зло. Найчастіше бажання собі добра родить іншим зло. Добро і зло – одне, вони, як вода. З бажання собі добра можна завдати іншим і зла, і добра, це залежить від обставин” [5, 73]. Таким чином, за Винниченком, істина буття “іншого” полягає в істинності “мого” буття, а тому ставить як екзистенційну проблему вини, відпові-

ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕФЛЕКСІЇ В. ВИННИЧЕНКА

дальності, комунікації та детермінації людської поведінки. Йдучи за логікою судження Винниченка, сам факт нашого існування позбавляє нас та інших досягнути екзистенції, а також ми закрили для себе доступ до комунікації; окрім цього, ми експлуатуємо існування іншого. І що найважливіше, за Винниченком, – цього неможливо уникнути.

У розмірковуваннях про себе, своє існування поза національним колективом, у прагненні зберегти свою сутність Винниченко стверджує справжні гуманістичні цінності, визначені Сартром: “Людина постійно перебуває поза собою. Саме проектуючи себе і гублячи себе ззовні, вона існує як людина. З іншого боку, вона може існувати, прагнучи тільки трансцендентних цілей. стаючи таким виходом за власні межі, охоплюючи об’єкти тільки у зв’язку з цим подоланням самої себе, вона перебуває у серцевині, у центрі цього виходу за власні межі. Немає ніякого іншого світу поза людським світом, світом людської суб’єктивності. Цей зв’язок констатує людину трансцендентності (не у тому сенсі, в якому трансцендентний Бог, а у сенсі виходу за власні межі) та суб’єктивності (у тому сенсі, що людина не замкнена у собі, а завжди присутня у людському світі) і є тим, що називається екзистенційним гуманізмом” [14, 343 – 344].

Свої ідеї Винниченко виклав у низці публіцистичних маніфестів, художніх і філософських творах (зокрема “Конкордизм”, 1948), які й на сьогодні залишаються майже невідомі масовому читачеві; моральна проблематика у Винниченка постає в тій самій площині, в якій розгорталася еволюція Сартра. Проблема дисгармонійності турбувала Винниченка оскільки постійна прірва між ідеалом і дійсністю – це основна теза його праці “Буття і ніщо”; філософія Сартра, як і конкордистське вчення Винниченка, визначається парадигмою, що твориться конфронтацією “буття-для-себе” – “буття-для-іншого”, яка знімається “проривом” (екстазом); нове морально-екзистенційне ставлення до іншого будується Винниченком і Сартром з урахуванням таких моментів: а) неприпустимості розгляду іншого як речі, придатної для використання; б) визнання іншого, що вже було переходом до адекватного самопізнання; в) усвідомлення проектного власного буття і буття-для-іншого як відповідальності; накопичуючи досвід “філософії життя”, Винниченко став, у певному сенсі, представником течії атеїстичного екзистенціалізму і, водночас, збагатив екзистенційно-гуманістичні традиції української філософської культури [16, 150 – 165].

Сартр і Винниченко виходять з екзистенційного вибору і десубстанціалізують несвідоме –

все, що відбувається з людиною, базується на повній безпеці свободи вибору [16, 157]. У Винниченка, як і в багатьох письменників-філософів екзистенційного спрямування, філософські твори з’являються під впливом роздумів над власним існуванням, суспільно-політичними подіями в Україні і світі.

Висновки. Володимир Винниченко прагнув осмислити загальнолюдські цінності життя особистості, суспільства. Світоглядна позиція В.Винниченка характеризується синтезом суперечливих підходів до осмислення загальнолюдських цінностей. Творчість В.Винниченка виявляє ідеал екзистенційної людини – людини в сутності свого існування, умовою якого є чесність з собою, самозаглиблення та самопізнання. Реалізація настанов філософії конкордизму передбачає досягнення людиною стану екзистенції, за Винниченком, рівноваги тілесного і духовного, соціального та індивідуального, особистісного та колективного.

В. Винниченко, як Ж.-П. Сартр, С. К’єркегор, Г. Сковорода, вимальовує таку структуру людського буття: існування, яке передє сутності і яке творить сутність буття шляхом від розуміння себе через пізнання себе до вибору себе в собі самому, що дає екзистенційним філософам підстави визначати людське існування як екзистенцію – людину в сутності свого існування.

Філософські ідеї Володимира Винниченка засвідчують гуманістичний зміст його творчої спадщини. В.Винниченко прагнув відшукати модель ідеальної людини в ідеальному суспільстві, яке не обмежує внутрішньої свободи особистості. Ця проблема залишається актуальною і сьогодні, що й зумовило вибір теми цього дослідження.

1. Винниченко В. *Нова заповідь: Роман*. – Б.М.: Видавництво “Україна”, 1950. – 261 с.

2. Винниченко В. *Честность с собой: Повесть; Записки курногого Мефистофеля: Роман* /Пер. с укр. Сост., подгот. текста и вступ. ст. Ю.Барабаша. – М.: Худож. лит., 1991. – 464 с.

3. Винниченко В. *Щоденник: 1911 – 1920*. – Т. 1. – Едмонтон – Нью-Йорк: Б.В., 1980. – 500 с.

4. Винниченко В. *Щоденники (1926 – 1927)* // *Київська старовина*. – 2000. – № 3. – С. 153 – 166.

5. Винниченко Володимир. *Щоденники (1928 – 1930)* // *Київська старовина*. – 2000. – № 4. – С. 62 – 73.

6. Винниченко Володимир. *Щоденники (1931 – 1933)* // *Київська старовина*. – 2000. – № 5. – С. 50 – 76.

СТАНОВЛЕННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕЛІНІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

7. Винниченко Володимир. Щоденники (1938 – 1945) // Слово і час. – 2000. – № 10. – С. 76 – 89.
8. Винниченко Володимир. Щоденники (1949) // Слово і час. – 2001. – № 1. – С. 65 – 79.
9. Головка Б.А. Філософська антропологія: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 240 с.
10. Киркегор Серен. Наслаждение и долг / Перевод с датского П.П.Ганзена. – 3-е издание. – К.: Air Land, 1994. – 504 с.
11. Листи дружні і сердиті // Капрійські сюжети: “Італійська” проза Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка / Упоряд. В. Панченко. – К.: Факт, 2000. – 496 с. – С. 441 – 470.
12. Панченко В. Марксист, який хотів залишитися українцем. Володимир Винниченко // Україна Incognita / За загальною ред. Л. Івашиної. – К.: Факт, 2002. – 400 с. – С. 271 – 282 / За матер. архіву Володимира Винниченка у Колумбійському університеті (США).
13. Погорілий С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка. – Вінніпег: Друкарня Видавничої С-ки Тризуб, 1975. – 213 с.
14. Сартр Ж.П. Екзистенціалізм – это гуманизм // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – 398 с.
15. Сартр, Жан-Поль. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / Пер. з фр. В.Лях, П.Тарашук. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 854 с.
16. Сиваченко Галина. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський “метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст. – К.: Альтернативи, 2003. – 280 с.
17. Сковорода Г. Твори: У 2 т. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – (Гарвард. б-ка давнього укр. письменства).

Валентина Дротенко, кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри культурології та українознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

СТАНОВЛЕННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕЛІНІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

У статті йдеться про значення текстологічної версії постмодерністської філософії для сучасної культури з огляду її методологічного потенціалу. Зокрема розглядається поняття “рансгресія” у контексті порівняльного аналізу постмодерністської і синергетичної парадигм та конгруентності їхніх методологічних підстав.

Постановка проблеми. В постнекласичній філософії статусу парадигми набуває поняття “відмінність” (difference) як філософське начало (Дельоз), що конститує постнекласичну філософію у якості “філософії відмінності”. На зміну лінійному баченню процесуальності приходить нелінійне (за визначенням І. Пригожина, універсум відкривається як дещо багатоваріантне) з новим баченням детермінаційних відношень (неодетермінізм), з новим розумінням темпоральності світу (“перевідкриття” часу), з новими ідеалами пізнання (ідіографізм). Сучасна філософія, з погляду Дерріда, це – філософія “за межі філософії” (“ad marginem”), де неможливо виокремити онтологічну чи соціально-філософську проблематику, відмежувати їх від філософії культури чи філософії мови. Для постнекласичного типу філосо-

фування властива радикальна відмова від Логосу (“логотомія”), формування *постметафізичного мислення* і концептуальних засад “*метафізики відсутності*”, де позбавляється сенсу філософський понятійно-категорійний апарат (“смісл”, “значення”, “сутність”). Змінюється *специфіка рефлексивного осмислення культури*. Від ідеалу гармонії людини і світу (в класичній культурі) через усвідомлення діалектичної суперечливості динаміки культури (в некласичній) до *трансгресії* у сучасній культурі (на думку Фуко, людству ще потрібно знайти ту мову, яка, подібно до діалектики, стане тим мисленнєвим простором, що виразить трансгресивний досвід людства) [2].

Аналіз останніх досліджень. Наприкінці 70-х рр. XX ст Г.П. Щедровицький [1, 64] зафі-